

יהודה שביב

"ונצדק קדש"

האם הובדלו ערי מקלט ביחס נכון לגודל האוכלוסייה?

א

הציווי הכולל בפרשת משפטים לקביעת מקום מקלט להורג בשגה - **"ואשר לא צדה... ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה"** (שמות כ"א, יג) - מתפרט בציווי ארוך לקראת הכניסה לארץ, בסוף חומש במדבר, ושם מצווה התורה: **"והערים אשר תתנו, שש ערי מקלט תהיינה לכם, את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען..."** (במדבר ל"ה, יג-יד).

חוסר הפרופורציה בין שני חלקי הארץ כבר העסיק את חז"ל. האם ייתכן שתשעה וחצי השבטים שהתנחלו בעבר הירדן המערבי יזכו באותו מספר של ערי מקלט כשניים וחצי השבטים שהתנחלו ממערב לירדן? והלוא תפקידן של ערי המקלט לגונן מפני גואלי הדם, והן צריכות להיות זמינות ונגישות,¹ אשר על כן יש לקבוע מספר ערים בהתאם למספר האוכלוסין. הגמרא במסכת מכות תמהה: **"בעבר הירדן תלת, בארץ ישראל תלת?"** ותשובת אביי: **"בגלעד שכיחי רוצחים"** (מכות ט ע"ב).

דבריו של אביי נראים כמיוסדים על דברי הספרי:

נמצאנו למדים ששני שבטים ומחצה שבעבר הירדן לתשעת השבטים ומחצה שבארץ כנען. לפי דרכנו למדנו שרוב שופכי דמים בארץ גלעד (במדבר, מסעי, פסקה קס).

¹ ראה כמה וכמה דרשות על הכתוב **"תכין לך הדרך"** (דברים י"ט, ג), המנחות בכיוון זה, כמו: **"הדרך"** - ת"ר, דרך ערי מקלט שלושים ושתיים אמה... דרך הדרך" [נהיינו כפליים מדרך הרבים, שהיא ט"ז אמה] (בבלי בבא בתרא ק ע"ב); **"תכין לך הדרך"** - מכוונות דרכים לערי מקלט מזו לזו" (בבלי מכות ט ע"ב); **"מקלטי" היה כתוב על פרשת דרכים, כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם"** (שם י ע"ב).

הצעת פתרון זו תמוהה מכמה סיבות. נפתח בזו שהעסיקה את כל רבותינו הראשונים: הרי ערי מקלט מיועדות לרוצחים בשגגה, ומה תשובה יש בכך שבגלעד שכיחי רוצחים במזיד? ראה תשובת תוספות (שם ע"ב, ד"ה בגלעד) המיוסדת על דברי הגמרא (שם י ע"ב) שיש שנעשה דין רוצח במזיד על ידי אדם ההורגו בשוגג. אולם מן הדברים שם עולה כי דין כפול נעשה כאן, שכן הגולה כאן הוא זה שכבר הרג קודם בשוגג, אלא שלא ראוהו עדים. יוצא, שצריכים להניח שיש ריבוי רוצחים בשגגה בגלעד, וזאת מניין לנו?²

רמב"ן (בפירושו לבמדבר ל"ה, יד ובחידושו למסכת מכות ט ע"ב) והריטב"א (בחידושו למסכת מכות שם) השיבו: "דרמאין היו, ופעמים שמזידין ומראים עצמם שוגגים". לפיכך יש להרבות בערי מקלט, כדי לקלוט תחילה את כל הרוצחים, ואחר כך למינם, כדי לדעת מי שוגג ומי מזיד.³ לא ברור מדוע אמרו כי רמאים היו, והלוא פעולת מיון הייתה נעשית תמיד בכל ערי המקלט, שכן כל רוצח היה בורח מיד לעיר מקלט מאימת גואל הדם, כמפורש במסכת מכות:

תניא, ר' יוסי ב"ר יהודה אומר: בתחילה, אחד שוגג ואחד מזיד מקדימין לעיר מקלט, ובית דין שולחין ומביאין אותו משם, ומי שנתחייב מיתה - הרגוהו. (בבלי מכות י ע"א).

המאירי מביא את פתרון התוספות, ומציע פתרון משלו: "שמא מתוך שרוצחים מצויים, יזדמנו לגואל הדם הרבה מהן, ומשים לו אורבים",⁴ כלומר, הרוצחים יוכלו לשמש לו לגואל הדם כחרב להשכיר. אף פתרון זה קשה, שהרי רק לגואל הדם מותר להרוג את הרוצח כשהוא מחוץ לעיר המקלט.⁵ שמא תאמר שברוצחים עסקינן, והם אינם מדקדקים כידוע בהלכות; אם כן, מה מועילה לרוצח עיר מקלט? כשירצו, יהרגוהו גם בהיותו באותה עיר.

² וראה בידעת זקנים מבעלי התוספות' לבמדבר ל"ה, יד, שהקב"ה מזמן ההורגים בשוגג בגלעד, כדי שיעשה דין ברוצחים במזיד. וכן שיער מדעתו מהר"ם בדבריו על דברי התוספות במכות שם. ועיין שם גם במהרש"א.

³ ומהר"ל ב'גור אריה' על התורה שם תמה עליו: "ולא יספיק תירוצך זה, שיותר ראוי שלא להוסיף ערי מקלט, שאז לא יהרוג במזיד ויאמר שוגג היה, שלא יהיה לו מקום לגלות שם".

⁴ הפתרון הזה מובא רק במהדורת מ"מ משי-זהב (ירושלים תשכ"ה) ואינו מצוי במהדורת ר"ש סטרליץ (ירושלים תרצ"ז).

⁵ דבר זה נתון במחלוקת ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא במשנה (מכות פ"ב מ"ד), וההלכה כר' עקיבא שאין הרשות להרוג נתונה אלא לגואל הדם. ולפי הגרסה במשנתנו אחר שהרגו חייב מיתה (וראה הגהות הגר"א, מכות יא ע"ב).

ואפשר שזו היא כוונת חז"ל באומרם "בגלעד שכיחי רוצחים": במקום שמרובים בו הרוצחים והוא מכונה 'עקוב מדם' (אביי סומך את קביעתו על הכתוב בהושע ו', ח - "גלעד קרית פעלי אָנן עִקְבָּה מדם"), נעשים בו חיי אדם זולים ומזולזלים, ויש לחוש שירבו בו גם ההורגים בשוגג ובלי משים.⁶

ג

כל שנאמר הוא שבגלעד שכיחי רוצחים, וזה מחייב לקבוע שם, בנחלת גד, עיר מקלט מיוחדת. אבל מדוע יש לקבוע גם לשבט ראובן עיר מקלט מיוחדת וכך גם לחצי שבט המנשה, ולא מצינו כך בנחלתם של שאר השבטים שהתנחלו בארץ כנען?

רמב"ן בפירושו לתורה ("על דרך הפשט") סובר, כי באמת חלוקה שווה לפנינו. זאת, אם לא ניקח בחשבון את מספר האוכלוסים, אלא את הגודל הגיאוגרפי של השטח:

והנה הייתה עבר הירדן גדולה מאוד, ראויה לשלוש ערי מקלט, ככל ארץ ישראל מן הירדן והלאה.

דבריו מסתברים, כי כן יש לדאוג לזמינותן של הערים לרוצח בשגגה שיזדקק למהר אליהן, ומהירות ההגעה עלולה להיות קריטית עבורו. לכן גם דאגו לדרכים ישרות ורחבות ולשילוט מתאים (בבלי מכות י ע"א).

ד

אבל רמב"ן עצמו תמה על תמיהת חז"ל, שהרי לאמתו של דבר לא שש ערי מקלט היו, אלא ארבעים ושמונה, שכן במסכת מכות מפורש כי אף ערי הלוויים - אותן ארבעים ושתיים ערים שנצטוו שבטי ישראל להקצות ללוויים (במדבר ל"ה, ו) - קולטות את הרוצחים בשגגה. טוען רמב"ן:

והנה היו בארץ כנען ל"ו ערים ובעבר הירדן שש, וכולן קולטות לדעת חז"ל. והנה היו המקלטים לכל ארץ ישראל ביושר והשוויה.

אם נוסיף למספר הערים שלוש ושלש נקבל בארץ כנען שלושים ותשע ערים ובעבר הירדן תשע, וזה כבר קרוב להיות מתאים ליחס המספרי של החלוקה השבטית. קרוב, אבל לא מתאים לגמרי, שכן אם נחלק ארבעים ושמונה ערים לתריסר שבטים, נמצא כי בנחלת כל שבט צריכות להיות ארבע ערים. רמב"ן היה מודע לכך, ולכן כתב:

⁶ אפשר לשמוע מעין זה גם באחד מן הפתרונות שמציע מהר"ל ביגור אריה' שם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כי ארבע ערי מקלט יגיעו לשבט, גם חשב שבט מנשה בארץ כנען, מפני שרובו שם היה?⁷

ה

אולם יש מקום לבדיקה מחודשת של חלוקת ערי הלוויים בין השבטים, בדיקה שבעקבותיה יימצא החשבון מדוקדק לגמרי. מן הכתוב בספר יהושע פרק כ"א עולה, כי שני חלקי שבט מנשה חילקו ביניהם את ערי הלוויים ממש שווה בשווה: שתיים בעבר הירדן המערבי (תענך וגת-רמון - יהושע כ"א, כה), ושתיים בעבר הירדן המזרחי (גלון [גולן קרי] וּבְעֶשְׂתֵּי־נָה - שם, כז). הוסף לכך ארבע ערים מחלקו של גד (פסוק לו) וארבע מחלקו של ראובן (דה"א ו', סג-סד; בחלק מהנוסחות הוסיפו פסוקים אלה גם בספר יהושע שם), ונמצא שיש סך הכל עשר ערים בעבר הירדן, מהן שלוש הקרויות ערי מקלט, והן קולטות בין לדעת בין שלא לדעת, ושבע ערי הלוויים הקולטות רק לדעת.⁸

ועתה צא וחשב, ותמצא כי היחס שבין שניים וחצי (שבטים) לתשעה וחצי (שבטים) זהה לגמרי ליחס שבין עשר הערים שבעבר הירדן המזרחי לשלושים ושמונה הערים שבעבר הירדן המערבי (והוא 1:0.263). בכל אחד מצדי הירדן הובדלו בממוצע ארבע ערים לכל שבט.

העובדה ש"בגלעד שכיחי רוצחים" היא הסיבה לכך שבעבר הירדן המזרחי רבות יותר הן הערים הקולטות גם שלא לדעת, ואם היחס המספרי בין הקולטות רק לדעת לשאר הקולטות בעבר הירדן המערבי הוא 35:3, הרי בעבר הירדן המזרחי היחס הוא 7:3, כלומר בעבר הירדן המערבי רק 7.9% מן הערים קולטות גם שלא לדעת, לעומת 30% בעבר הירדן המזרחי.

⁷ המילה 'חצי' בתנ"ך אינה מבטאת תמיד 50%. גם כשחוצים בין רוב ומיעוט נקרא כל חלק חצי. ראה למשל "וגם חצי עם ישראל" (שמי"ב י"ט, מא); "יעד חצי המלכות" (אסתר ה', ג).
⁸ ראה מכות י ע"א, על ההבדלים שבין שש ערי מקלט למ"ב ערי הלוויים הקולטות אף הן.